

JERZY FLAGA

Z PROBLEMATYKI NAUCZANIA PRAWA KANONICZNEGO U JEZUITÓW W XVII I XVIII WIEKU

Wydana w 1996 roku *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995* jest wyjątkowo cenną i ze wszech miar pożyteczną pracą¹. Stanowi przysłowiową kopalnię wiadomości na liczne tematy związane z Towarzystwem Jezusowym w Polsce od momentu jego osiedlenia się, aż do czasów nam współczesnych². Wśród wielu informacji można tam znaleźć także dane o tym, którzy profesorowie oraz gdzie i kiedy uczyli prawa kanonicznego w kolegiach i innych instytucjach edukacyjnych prowadzonych przez zakon. Nie trzeba dodawać, jak ważką i cenną jest to informacja dla badaczy zajmujących się studiami zakonnymi i kształceniem duchowieństwa. Odnosi się to do kształcenia nie tylko kandydatów na przyszłych jezuitów, ale w ogóle do edukacji całości stanu duchownego. Wiadomo bowiem, że przez kolegia jezuitów przechodzili młodzieńcy, spośród których wielu zostawało później członkami różnych wspólnot zakonnych lub zasilalo szeregi duchowieństwa diecezjalnego³.

Wykorzystując informacje zamieszczone we wspomnianej *Encyklopedii* oraz posiłkując się, tam gdzie było to możliwe, danymi z literatury, postanowiłem przyjrzeć się nieco bliżej, jak przedstawiało się nauczanie prawa kano-

Prof. dr hab. JERZY FLAGA – kierownik Katedry Historii Administracji na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL, adres do korespondencji: ul. Fantastyczna 21, m. 13, 20-531 Lublin.

¹ Opracował Ludwik Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów, Wydawnictwo WAM, Kraków 1996.

² Por. J. F l a g a, *Najnowsze jesuitica polskie*, „Zeszyty Naukowe KUL” 43(1999), nr 1-2(165-166), s. 190-195.

³ T e n ż e, *Działalność duszpasterska zakonów w drugiej połowie XVIII wieku 1767-1772*, Lublin 1986, s. 224-230.

nicznego u jezuitów w XVII i XVIII w. W swoich rozważaniach ograniczam się tylko do dwóch stuleci, tzn. XVII i XVIII w. Czynię tak z dwóch powodów. Po pierwsze dlatego, że stulecia te, a zwłaszcza wiek XVII, stanowiły okres, w którym zaczęto dopiero wprowadzać nauczanie prawa kanonicznego w studiach zakonnych. Po drugie dlatego, że badacze i historycy zajmujący się dotychczas problematyką edukacji i kształcenia duchowieństwa zakonnego nie interesowali się zasadniczo tym okresem. O ile dla XIX i XX w. zagadnienia te były z większym lub mniejszym powodzeniem podejmowane, o tyle dla wieku XVIII, a zwłaszcza XVII, brak jest właściwie odpowiednich opracowań w literaturze i to nie tylko w dawniejszej, ale także w całym współczesnej⁴.

W tym miejscu trzeba przypomnieć, że opracowane i zredagowane pod koniec XVI w. jezuickie *Ratio studiorum* nie przewidywało wykładów z prawa kanonicznego w kolegiach zakonnych. Tego typu wykłady planowano jedynie w prowadzonych przez zakon akademiach i uniwersytetach. Wykłady z prawa kanonicznego w tych uczelniach mieli prowadzić profesorowie jezuicki, z prawa cywilnego natomiast profesorowie świeccy⁵. Jak się wydaje, jezuici polscy uważali, że było to pewnego rodzaju przeoczenie ze strony autorów *Ratio studiorum*. Dostrzegając potrzebę nauczania tego przedmiotu zebrani na Kongregacji Prowincji w Jarosławiu w 1639 r. zwrócili się do generała zakonu z prośbą o erygowanie katedry prawa kanonicznego. Jednakże generał zakonu ustosunkował się negatywnie do prośby polskich współbraci i nie wyraził zgody na utworzenie tego rodzaju katedry. Godna uwagi jest przy tym argumentacja, jaką posłużył się najwyższy przełożony zakonu odmawiając zgody na przedstawioną mu prośbę. Generał uzasadniał bardzo prosto, że w Polsce nie ma nigdzie podobnej katedry⁶. Nie był to oczywiście jedyny argument wysunięty przez generała Towarzystwa. Ponadto zauważył on, że

⁴ Por. F l a g a, *Nauczanie prawa w studiach zakonnych w Polsce w XVII i XVIII w.*, „Prawo – Administracja – Kościół” 2-3(2000), s. 85-99. O tym, do jakiego stopnia historycy nie interesowali się nauczaniem prawa kanonicznego, może świadczyć krótki biogram poświęcony żyjącemu w 1. poł. XVII w. ks. Łukaszowi Paprockiemu, profesorowi teologii i prawa kanonicznego w Nieświeżu i Płocku (będzie o tym jeszcze mowa dalej), zamieszczony w *Podręcznej Encyklopedii Kościelnej*. W biogramie tym podano jedynie, że uczył on gramatyki i *humaniorów* oraz przez 10 lat teologii moralnej, pominięto natomiast milczeniem fakt o tym, że wykładał także prawo kanoniczne (t. XXIX-XXX, Warszawa 1913, s. 343).

⁵ *Encyklopedia wiedzy*, s. 538; L. P i e c h n i k, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. II: *Rozkwit Akademii Wileńskiej w latach 1600-1655*, Rzym 1983, s. 157-178; A. P e t r a n i, *Nauka prawa kanonicznego w Polsce w XVIII i XIX wieku*, Lublin 1961, *passim*.

⁶ *Encyklopedia wiedzy*, s. 538.

wybrane zagadnienia z prawa kanonicznego można uwzględniać podczas wykładów z teologii moralnej oraz przy okazji rozwiązywania różnych problemów dotyczących sumienia, czyli tzw. kazusów⁷. Argument ten był w pełni zrozumiały, generał oparł swój pogląd w tym wypadku na panującej wówczas praktyce; tak właśnie postępowano powszechnie we wszystkich zakonach⁸. Również jezuita stosowali u siebie taką praktykę. Ich *Ratio studiorum* podobnie przewidywało osobnego profesora, do zadania którego należało uczenie kapłanów rozwiązywania wspomnianych przypadków (kazusów) sumienia zwłaszcza związanych z poprawnym administrowaniem sakramentów, w tym przede wszystkim sakramentu pokuty. Zakon stosował się w pełni do polecenia swojego regulaminu studiów. Dowodem tego są wspólne konferencje, jakie urządzano dla wszystkich kapłanów po zakończeniu formacji zakonnej, podczas których szukano odpowiedzi na wszystkie trudne przypadki sumienia pod kierunkiem specjalnego prefekta (*praefectus*) lub prezesa (*praeses casuum*)⁹.

Zdaje się nie ulegać wątpliwości, iż powodem zarysowanego wyżej podejścia do nauczania prawa kanonicznego we wszystkich zakonach było to, że do połowy XVIII w., odmiennie do filozofii i teologii, nie stanowiło ono odrębnej dyscypliny wiedzy. Było ono traktowane, podobnie jak historia Kościoła czy Pismo św., jako nauka pomocnicza, którą wykładano sporadycznie i przypadkowo¹⁰. Dlatego też nie było – jak to generał jezuitów słusznie zauważył – na ówczesnych uczelniach i to nie tylko jezuitów, ale wszystkich, odrębnych wydziałów prawa kanonicznego. W tym czasie istniały jedynie, ukonstytuowane jeszcze w czasach średniowiecza, wydziały filozofii i teologii.

Problem nauczania prawa kanonicznego u jezuitów poruszono oficjalnie po raz pierwszy na XIV Kongregacji Generalnej, która odbyła się pod koniec XVII w. (15 XI 1696-18 I 1697). Uczestnicy Kongregacji, omawiając sprawy administracyjne i dotyczące szkolnictwa zakonnego, zalecili m.in. nauczanie prawa kanonicznego¹¹. Dla ścisłości trzeba powiedzieć, że prawo to wykładano już od 1644 r. w ramach nowo utworzonej katedry na Wydziale Prawa w Akademii Wileńskiej. Wydział ten został powołany uroczystie 22 września

⁷ Tamże, s. 538.

⁸ F l a g a, *Nauczanie prawa w studiach*, s. 85-99; t e n ż e, *Formacja i kształcenie duchowieństwa zakonnego w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*, Lublin 1998, s. 224-238.

⁹ *Encyklopedia wiedzy*, s. 276.

¹⁰ F l a g a, *Formacja i kształcenie duchowieństwa*, s. 224-238.

¹¹ *Encyklopedia wiedzy*, s. 296.

tegoż roku staraniem ks. Jana Grużewskiego (1580-1646), prowincjała litewskiego (1643-1646), a wcześniej rektora tejże Akademii (1641-1643)¹². Ponieważ istnienie tej katedry budziło od początku wiele zastrzeżeń, nawet w gronie profesorów jezuickich, dlatego przedstawiciele Prowincji Litewskiej, zebrani na specjalnej Kongregacji tej prowincji w 1649 r., prosili generała zakonu Franciszka Piccolominiego, aby zatwierdził katedrę prawa kanonicznego w Wilnie swoją władzą tak, by nikt nie ważył się jej znosić¹³. Od tej pory katedra ta nie była zagrożona w swoim funkcjonowaniu, jako taka była czynna do kasaty zakonu. Jednakże jej pierwszymi wykładowcami byli profesorowie świeccy: Jan Jerzy Schauer, przysłany z uniwersytetu w Ingolstadzie na specjalną prośbę jezuitów polskich oraz były kleryk jezuicki i doktor obojga praw, Aaron Aleksander Olizarowski (1610-1659)¹⁴. Jezuici rozpoczęli nauczanie na niej prawa kanonicznego dopiero od połowy XVII wieku¹⁵. Także dopiero na początku lat osiemdziesiątych XVII w., ks. Władysław Rudziński (1619-1686), delegat na XII Kongregację Generalną w Rzymie (1682), w trosce o szkoły jezuickie uzyskał od generała zakonu prawo nadawania w Akademii Wileńskiej stopni doktora prawa kościelnego i cywilnego studentom *eksternom*¹⁶.

W świetle danych zamieszczonych w *Encyklopedii wiedzy*, w interesującym nas tu okresie, tzn. od powołania pierwszej katedry prawa kanonicznego

¹² *Encyklopedia wiedzy*, s. 200, 538, 741; P i e c h n i k, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, s. 163-172. Tutaj autor podaje także wszystkie okoliczności, trudności i starania, jakie podjęto dla powołania i ostatecznego utworzenia owego Wydziału Prawa (s. 157-178).

¹³ *Encyklopedia wiedzy*, s. 538; P i e c h n i k, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, s. 171, przypis 588.

¹⁴ A. A. Olizarowski (Olżarowski) studiował filozofię w Pułtusku w latach 1633-1636. W 1636 r. opuścił zakon i kontynuował naukę filozofii w Poznaniu oraz teologii w Poznaniu, Würzburgu i Grazu. Następnie studiował prawo i medycynę w Ingolstadzie i Padwie. Był radcą księcia neuburskiego Filipa Wilhelma. W 1644 r. uzyskał stopień doktora obojga praw i podjął wykłady z prawa kościelnego i cywilnego w Akademii Wileńskiej. W 1655 r. z powodu najeżdżu wojsk moskiewskich na Litwę przeniósł się do Królewca, gdzie rozpoczął studia lekarskie, które ukończył w roku 1658 uzyskując tytuł doktora medycyny. Opublikował dzieło pt. *De politica hominum societate libri tres* (Gdańsk 1651) i dwie dysertacje (*Encyklopedia wiedzy*, s. 473; P e t r a n i, *Nauka prawa kanonicznego*, s. 204; S. K o t, *Aaron Aleksander Olizarowski, profesor prawa Akademii Wileńskiej*, w: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 350 rocznicy założenia i 10 wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. I, Wilno 1929, s. 23-45; P i e c h n i k, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, s. 169-171).

¹⁵ *Encyklopedia wiedzy*, s. 538.

¹⁶ Tamże, s. 584; L. P i e c h n i k, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. III: *Próby odnowy Akademii Wileńskiej po klęskach Potopu i okres kryzysu*, Rzym 1987, s. 195-196; *Polski słownik biograficzny*, t. XXXIII/1, z. 136, s. 36 (dalej: PSB).

w 1644 r. w Akademii Wileńskiej aż do końca XVIII w., poza samą Akademią, uczono tego przedmiotu w 18 kolegiach. Od razu trzeba jednak zaznaczyć, że nie we wszystkich kolegiach nauczanie to miało jednakowy poziom. O faktycznym nauczaniu można mówić w wypadku wspomnianej Akademii Wileńskiej i 12 kolegiów, jeśli chodzi o pozostałe 6 kolegiów, były to raczej próby wprowadzenia wykładów z tego przedmiotu.

Do grupy pierwszej, poza Akademią, należały następujące kolegia: w Braniewie, Gdańsku, Kaliszu, Krakowie, Lublinie, Lwowie, Pińsku, Połocku, Poznaniu, Sandomierzu, Toruniu i Warszawie. Grupę drugą tworzyły kolegia: w Gdańsku, Grodnie, Kamieńcu Podolskim, Łucku, Nieświeżu, Płocku i Przemysłu. W 12 kolegiach grupy pierwszej rozpoczęte w odpowiednim czasie nauczanie prawa kanonicznego trwało – można tak to określić – przez cały czas. Okres, w którym nauczano prawa kanonicznego w tych kolegiach, był oczywiście różny, uzależniony od daty początkowej, tzn. roku wprowadzenia tegoż nauczania w danym kolegium.

W Akademii Wileńskiej pierwszymi profesorami prawa kanonicznego byli: wychowanek Seminarium Papieskiego w Braniewie, późniejszy rektor i prefekt tych studiów oraz ich reorganizator po wojnach szwedzkich, ks. Gorgoniusz Ageison (1604-1665), który wykładał je w latach 1651-1655¹⁷ i ks. Szymon Jabłonowski (1604-1674), o którym wiadomo tylko, że był profesorem prawa kanonicznego w Wilnie i tam w 1632 r. otrzymał doktorat z teologii¹⁸. Poza Akademią Wileńską, ponadto w XVII w. wprowadzono wykłady prawa kanonicznego tylko w czterech kolegiach. We wszystkich dokonano tego w końcowych latach stulecia, najwcześniej w Warszawie

¹⁷ Był z pochodzenia Duńczykiem, obowiązki profesorskie rozpoczął od wykładów teologii moralnej w Pułtuskach (1638-1639), kontynuował je jako profesor filozofii w Akademii Wileńskiej (1640-1643), teologii scholastycznej w Braniewie (1643-1645) i w Akademii Wileńskiej (1649-1651), gdzie – jak pisałem – wykładał także prawo kanoniczne w latach 1651-1655. Następnie był rektorem (1658-1661) i prefektem studiów (1658-1662) w Braniewie, które zreorganizował po zniszczeniach spowodowanych wojnami szwedzkimi. Pracował w środowiskach protestanckich (*Encyklopedia wiedzy*, s. 3; K. D r z y m a ł a, *Ageison Gorgoniusz SJ*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. I, Lublin 1985, s. 172 (dalej: EK); PSB, t. I, s. 30; P i e c h n i k, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. II: *Rozkwit Akademii*, s. 171).

¹⁸ Urodził się ok. 1604 r. na Mazowszu, do zakonu wstąpił jako ksiądz 22 VIII 1632 r. w Wilnie. Był kolejno profesorem teologii moralnej w Płocku (1638-1639) i Wilnie (1640-1645), Pisma św. w Wilnie (1645), rektorem w Orszy (1646-1650), spowiednikiem opata płockiego (1654-1655), profesorem teologii moralnej (1664-1674) oraz prefektem szkół (1666-1667 i 1671-1674) w Płocku (*Encyklopedia wiedzy*, s. 233; P i e c h n i k, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. II: *Rozkwit Akademii*, s. 171).

(1682), następnie w Poznaniu (1684), Braniewie (1692) i na końcu w Krakowie (1697).

Interesująca i zarazem niezrozumiała sytuacja występowała w kolegium lwowskim. Profesor prawa kanonicznego pojawił się w nim po raz pierwszy w latach 1633-1634, był nim ks. Wacław Krzykowski (1599-1660)¹⁹. Po 1634 r. nastąpił długi okres, trwający aż do 1719 r., dla którego brak informacji potwierdzającej obecność profesora prawa kanonicznego we Lwowie. Ponownie pojawił się tam profesor prawa kanonicznego w latach 1719-1720. Tytuł ten nosił ks. Tomasz Perkowicz, który wcześniej, w latach 1690-1692 uczył prawa kanonicznego w Poznaniu. Jak należy wnosić z jego kariery profesorskiej, był to kapłan przygotowany do pełnienia różnych obowiązków, zwłaszcza dydaktycznych²⁰. Z pozostałych siedmiu kolegiów, które wprowadziły u siebie nauczanie prawa kanonicznego w XVIII w., najwcześniej uczyniło to kolegium w Toruniu (1704)²¹, następnie w Sandomierzu (1705), w Kaliszu (1717), potem równolegle kolegia w Lublinie i Pińsku (1728). Jako ostatnie wprowadziły do swojego programu wykłady z prawa kanonicznego kolegium w Gdańsku (1731) i Połocku (1738). Jak widać, we wszystkich wymienionych kolegiach, dokonało się to w pierwszej połowie stulecia, a dokładniej, do końca jego lat czterdziestych.

W zależności od czasu wprowadzenia studium prawa kanonicznego w danym kolegium, kształtowała się też odpowiednio liczba jego profesorów.

¹⁹ Urodził się ok. 1599 r. w Wielkopolsce, do zakonu wstąpił 14 V 1617 r. w Krakowie, zmarł 12 VII 1660 r. w Lublinie. Pracę dydaktyczną w zakonie podjął jako profesor teologii w Krakowie (1631-1633). Kolejne jej etapy to wspomniane nauczanie prawa kanonicznego we Lwowie, następnie funkcja profesora filozofii w Lublinie (1634-1636), teologii w Ostrogu (1636-1637) i Krakowie (1637-1639), stanowisko rektora w Lublinie (1639-1643), prefekta szkół i ponownie rektora w Lublinie (1653-1657). Dodatkowo także architekt, w związku z czym przygotowywał projekty budowy m.in. we Lwowie (*Encyklopedia wiedzy*, s. 338).

²⁰ Urodził się 10 XII 1652 r. w Wielkopolsce, do zakonu wstąpił 12 VIII 1668 r. w Krakowie, święcenia otrzymał w czerwcu 1681 r. w Poznaniu, zm. 26 VII 1720 r. w Sokółowie k. Stryja. Był kolejno: profesorem retoryki w Toruniu (1676-1678), matematyki we Lwowie (1682-1683), retoryki w Lublinie (1684-1685), matematyki i etyki w Kaliszu (1685-1686), filozofii w Kaliszu (1686-1689), prefektem szkół i profesorem teologii moralnej w Toruniu (1689-1690), profesorem prawa kanonicznego w Poznaniu (1690-1692), kapłanem nadwornym wojewody Jana Stanisława Jabłonowskiego (1693-1706 i 1711-1713), rektorem w Ostrogu (1706-1709) i Lwowie (1709-1711), duchownym domu (praefectus rerum spiritualium) we Lwowie (1713-1720) i wreszcie tamże w latach 1719-1720 profesorem prawa kanonicznego. Był zwolennikiem odrodzenia homiletyki opartej na wzorach francuskich (*Encyklopedia wiedzy*, s. 498-99; PSB, t. XXV, s. 618-619).

²¹ Zapoczątkowane w 1704 r. nauczanie prawa w tym kolegium, zostało następnie przerwane na ponad 20 lat; przywrócono je ponownie w 1728 r.

Oczywiście ciągle bierzemy pod uwagę okres do kasaty zakonu w 1773 r. W tym czasie zatrudniła największą liczbę profesorów Akademia Wileńska. Od czasów wspomnianego już jednego z pierwszych profesorów, ks. Gorgoniusza Ageisona, do 1773 r. edukowało tamtejszych studentów w zakresie prawa kanonicznego 77 profesorów. Na drugim miejscu plasowało się kolegium w Warszawie – pamiętamy od 1682 – z liczbą 52 profesorów. Listę ich otwierał ks. Grzegorz Schill (1625-1700), który był równocześnie profesorem teologii moralnej²². Na pozycji trzeciej pozostawało kolegium w Poznaniu, w którym od 1684 r. do 1774 przedmiot ten wykładało 42 profesorów. Tutaj pierwszym profesorem był ks. Jan Paweł Jasłowski (1628-1690), wykładający równocześnie teologię moralną²³. Lokatę czwartą zajmowało kolegium w Krakowie, gdzie od 1697 r. uczyło prawa kanonicznego 35 profesorów, a tym, który rozpoczynał całą serię był ks. Krzysztof Szynekiewicz (1653-1704)²⁴. W 9 pozostałych kolegiach, które wprowadziły naukę prawa pod

²² Urodził się 10 III 1625 r. na Warmii, do zakonu wstąpił 18 VIII 1643 r. w Wilnie, zm. 15 I 1700 r. w Reszlu. Bogatą karierę profesorską i duszpasterską rozpoczął podczas wojen szwedzkich jako prof. filozofii w Würzburgu (1657-1660) i teologii moralnej w Bamberdze (1660-1662). Po powrocie do kraju był kolejno: profesorem filozofii (1662-1664) oraz teologii scholastycznej (1664-1668 i 1672-1673) w Braniewie, superiorem w Świętej Lipce (1668-1670), prefektem szkół w Reszlu (1670-1671), misjonarzem w Mitawie (1671-1672), profesorem teologii scholastycznej w Wilnie (1673-1676) oraz prawa kanonicznego i teologii moralnej w Warszawie (1682-1683), rektorem w Braniewie ((1676-1681), prefektem szkół w Połocku (1681-1682), rektorem w Wilnie – św. Ignacy (1683-1686) i Reszlu (1695-1698), prowincjałem litewskim (1686-1689), instruktorem III probacji w Nieświeżu (1692-1693) oraz rektorem w Reszlu (1695-1698), a w 1687 delegatem na XIII Kongregację Generalną w Rzymie (*Encyklopedia wiedzy*, s. 604).

²³ Urodził się 24 VI 1628 r. w Wielkopolsce, do zakonu wstąpił 17 VIII 1642 r. w Krakowie, zm. 17 XII 1690 r. w Krakowie. Po studiach teologicznych odbytych w Ołomuńcu (1655-1656) był kolejno: misjonarzem w Kutnarze (1659-1660), profesorem teologii moralnej i polemicznej w Kaliszu (1661 i ponownie w 1672-1677), teologii moralnej w Krośnie (1663-1666) i Przemyślu ((1667-1668), profesorem teologii moralnej i prefektem szkół w Krośnie (1679-1680), misjonarzem dworskim biskupa Stanisława Zbąskiego (1680-1681), profesorem teologii moralnej we Lwowie (1681-1682) i Toruniu (1682-1684), profesorem teologii moralnej i prawa kanonicznego w Poznaniu (1684-1687) oraz teologii moralnej w Krośnie (1688-1690) (*Encyklopedia wiedzy*, s. 245; P i e c h n i k, *Akademie i uczelnie jezuickie*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, t. II, cz. 2, Lublin 1975, s. 95).

²⁴ Urodził się 26 I 1653 r. na Rusi Czerwonej, do zakonu wstąpił 30 VII 1668 r. w Krakowie, kapłanem został w 1681 r. w Krakowie, zm. 25 I 1704 r. w Sandomierzu. Pełnił następujące funkcje: profesora retoryki w Rawie (1682-1683), filozofii i matematyki w Lublinie (1685-1688), prefekta szkół i profesora teologii moralnej w Jarosławiu (1689-1690), profesora teologii pozytywnej i polemicznej w Poznaniu (1690-1691), teologii moralnej w Przemyślu ((1692-1693), penitencjarza w Loreto (1693-1694), profesora teologii moralnej w Lublinie (1695-1697), profesora prawa kanonicznego w Krakowie (1697-1700) i na koniec rektora w

koniec XVII w. i w pierwszej połowie XVIII w. (łącznie z kolegiem we Lwowie), interesujące nas liczby wykładowców prawa kanonicznego przedstawiały się następująco: w Sandomierzu – 27, w Braniewie i Połocku po 24²⁵, w Pińsku – 21, w Kaliszu i Lwowie po 18, w Toruniu – 15, w Lublinie – 14 i w Gdańsku – 9.

W sześciu kolegiach grupy drugiej nauczanie prawa kanonicznego nosiło cechy nauczania przypadkowego. Nie było, jak w owych dziesięciu wyżej wymienionych, prowadzone systematycznie, ale odbywało się wyłącznie wówczas, gdy przebywał tam profesor, któremu można było powierzyć nauczanie prawa kanonicznego. I tak: w Przemyślu uczono prawa kanonicznego w okresie od 1757 do 1773 r., wykładało je w tym czasie czterech profesorów; w Grodnie: od 1770 do 1773 r., wykładało je trzech profesorów; w Łucku w okresie od 1758 do 1769 r., nauczało go w tym okresie również trzech profesorów. Jeszcze słabiej było rozwinięte nauczanie prawa kanonicznego w trzech pozostałych kolegiach, tzn. w Kamieńcu Podolskim, Nieświeżu i Płocku. We wszystkich trzech źródła odnotowały dla badanego okresu tylko po jednym wykładowcy prawa kanonicznego. W Kamieńcu Podolskim miało to miejsce w latach 1767-1768, w Nieświeżu w latach 1638-1640 i w Płocku w latach 1640-1653. W pierwszym z nich wykładowcą był ks. Jan Wierzbicki, który 15 stycznia 1768 r. opuścił zakon²⁶, w dwóch pozostałych uczył kolejno znany nam już ks. Łukasz Paprocki, który po okresie profesury w Płocku pełnił tamże przez trzy lata funkcję rektora kolegium (1653-1656) i tam zmarł w 1657 roku²⁷.

W efekcie do momentu kasaty zakonu w 1773 r., w owych 19 kolegiach (łącznie z Akademią Wileńską) prawa kanonicznego uczyło blisko 300 profesorów (dokładnie 295). Od razu należy jednak wyjaśnić, że profesorowie ci nie byli wyłącznie wykładowcami prawa kanonicznego. Bardzo wielu z nich

Przemyślu (1700-1703) (*Encyklopedia wiedzy*, s. 672).

²⁵ Są to liczby dla okresu do 1773 r.; wiadomo, że kolegium w Braniewie nie było objęte kasatą z 1773 r. ale z 1780, zaś kolegium w Połocku istniało do 1812 r., wtedy zostało zamienione w Akademię Połocką.

²⁶ Urodził się 1 I 1733 r. na Rusi Czerwonej, do zakonu wstąpił 13 VIII 1748 r. w Krakowie. Uczył najpierw retoryki w Lublinie (1761-1762) i Krzemieńcu ((1764-1765), następnie filozofii w Kamieńcu Podolskim (1765-1767). W czasie kiedy wykładał prawo kanoniczne pełnił równocześnie funkcję regensa konwiktu (*Encyklopedia wiedzy*, s. 735).

²⁷ Urodził się ok. 1607 r. w Ziemi Dobrzyńskiej, do zakonu wstąpił 19 VIII 1624 r. w Wilnie, wyświęcony na księdza w 1634 r. w Wilnie. Wcześniej uczył poetyki w Pińsku (1636-1637), jako profesor prawa kanonicznego nauczał także teologii moralnej (*Encyklopedia wiedzy*, s. 491; *Podręczna Encyklopedia Kościelna*, t. XXIX-XXX, s. 343 (dalej: PEK); PSB, t. XXV, s. 185-186).

uczyło równocześnie także innych przedmiotów teologicznych, takich jak: teologia scholastyczna, teologia polemiczna, teologia moralna, historia Kościoła, liturgika, ryty, ceremonie itp.

Widząc, że pewne przedmioty z wyżej wymienionych występowały częściej, inne rzadziej, dokonałem odpowiedniego ich zestawienia. Zestawienie to jest nad wyraz interesujące i posiada swoją wymowę. Okazuje się, że najwięcej spośród owych 295 profesorów, bo aż 197, wykładało równocześnie teologię, przy czym wiadomo, że w wypadku 63 profesorów była to teologia moralna, 30 – teologia polemiczna, 27 – teologia scholastyczna, 6 – teologia pozytywna i 4 – teologia dogmatyczna²⁸. Wymowa tych liczb zdaje się być w pełni zgodna z tym, co wiadomo na ten temat z literatury przedmiotu. Jak widzimy, najczęściej z tytułem profesora prawa kanonicznego łączono funkcję lektora teologii moralnej. Nie ulega wątpliwości, że mamy tutaj do czynienia z pozostałością po okresie wcześniejszym, kiedy to pewne elementy prawa kanonicznego wykładano bądź to w ramach teologii moralnej, bądź przy okazji rozwiązywania wspomnianych już kasusów²⁹. O wspomnianym wyżej profesorze J. Jasłowskim z kolegium w Poznaniu, L. Piechnik tak pisze: „W 1685 r. rozpoczął Jan Jasłowski w Kolegium poznańskim wykłady prawa kościelnego jako niezależnego przedmiotu, dotychczas bowiem było ono wykładane w ramach teologii moralnej”³⁰. Grono profesorów, którzy równoległe z prawem kanonicznym wykładali pozostałe, inne niż teologiczne przedmioty, było nieliczne. Dwudziestu pięciu uczyło równocześnie Pisma św., dziesięciu – przedmiotu określanego zamiennie mianem: liturgika, ceremonie lub ryty oraz dwóch – historii Kościoła. Liczby podawane mają również swoje wytłumaczenie. Przedmioty te – jak już pisałem wcześniej – nie funkcjonowały jeszcze jako niezależne dyscypliny. Zaczęły dopiero usamodzielniać się i zdobywać należne im miejsce wśród nauk wykładanych w instytucjach kształcenia kościelnego, czyli w kolegiach, seminariach oraz akademiach i uniwersytetach³¹. Ostateczne dowartościowanie prawa kanonicznego jako nauki nastąpiło w reformie studiów profesora Uniwersytetu w Wiedniu,

²⁸ Zestawienie to nie jest precyzyjne do końca, gdyż w 67 wypadkach podano tylko ogólne określenie „teologia” bez bliższego wyjaśnienia, o jaką teologię chodzi.

²⁹ R. S w i ę t o c h o w s k i, *Szkolnictwo teologiczne dominikanów*, w: *Dzieje teologii katolickiej w Polsce*, s. 220-221; F l a g a, *Formacja i kształcenie duchowieństwa*, s. 224-238.

³⁰ P i e c h n i k, *Akademie i uczelnie*, s. 95.

³¹ F l a g a, *Formacja i kształcenie duchowieństwa*, s. 224-238.

benedyktyna Franciszka Stefana Rautenstraucha (1746-1801), dokonanej na polecenie cesarzowej Marii Teresy w 1774 r.³²

Rzecz godna uwagi, nie wykładali prawa kanonicznego prawie wcale profesorowie filozofii. W istniejącej literaturze udało mi się odnaleźć jedynie dwóch profesorów, którzy wykładali równocześnie filozofię i prawo kanoniczne; obaj byli także lektorami teologii. Jednym z nich był ks. Piotr Estka (1749-1802), założyciel kolegium w Petersburgu; w latach 1786-1794 uczył filozofii, teologii i prawa kanonicznego w Połocku, gdzie sprawował także funkcję prefekta tamtejszej szkoły³³, drugim – ks. Mikołaj Głuski (1683-1728), będący w latach 1721-1728 w Sandomierzu równolegle profesorem filozofii, teologii i prawa kanonicznego³⁴.

Prowadzenie wykładów bynajmniej nie zwalniało profesorów z pełnienia innych obowiązków w kolegiach. Bardzo wielu profesorów prawa kanonicznego wykonywało równocześnie wiele innych zadań, przede wszystkim z zakresu administracji w pionie edukacyjnym. Najczęściej bywali oni prefektami studiów, szkół, bibliotek, drukarni, różnych burs (muzyków, ubogich), szpitali, niekiedy prefektami budowy, często – regensami lub wiceregensami seminariów i konwiktów szlacheckich, jeśli takie instytucje jakieś kolegium prowadziło u siebie. W Akademii Wileńskiej nierzadko pełnili dodatkowo urząd wicekanclerzy lub sekretarzy tejże Uczelni oraz dziekanów. Ta ostatnia zaszczytna funkcja była im powierzana nie tylko na własnym wydziale, ale również na dwóch pozostałych, tzn. filozofii i teologii. Znamy z nazwiska cały szereg profesorów prawa kanonicznego, którzy łączyli obowiązki wykładowcy ze stanowiskiem dziekana. I tak ks. Marcin Bystrzycki (1692-1754) był dwukrotnie dziekanem, najpierw w latach 1741-1742 na Wydziale Teologii, zaś w 1753-1754 na Wydziale Prawa; wykonywał wówczas także obowiązki profesora prawa kanonicznego i pełnił funkcję wicekanclerza Akademii³⁵. Dwukrotnie dziekanem, z tym że wyłącznie na Wydziale Filozofii, był również ks. Jan Chevalier (1732-1780), mianowany w 1779 r. przez Komisję Edukacji Narodowej rektorem Akademii; najpierw w latach 1767-1769 – wykladał wtedy prawo kanoniczne i teologię polemiczną, i powtórnie w latach 1769-1770 – wówczas wykladał nadal teologię polemiczną i pełnił

³² S. L i t a k, *Od reformacji do Oświecenia. Kościół katolicki w Polsce nowożytnej*, Lublin 1994, s. 125; P e t r a n i, *Nauka prawa kanonicznego*, s. 61-65, 187.

³³ *Encyklopedia wiedzy*, s. 149; Kazimierz Drzymała, *Estko, właśc. Estka, Piotr SJ*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. IV, Lublin 1985, szp. 1151; PSB, t. V, s. 299-300.

³⁴ *Encyklopedia wiedzy*, s. 184; PEK, t. XIII-XIV, s. 173.

³⁵ *Encyklopedia wiedzy*, s. 82.

obowiązki prefekta drukarni³⁶. Ks. Ignacy Chrzanowski (1690-1745), profesor prawa kanonicznego i wicekanclerz Akademii w latach 1738-1745, od 1740 do 1745, czyli do śmierci, sprawował także urząd dziekana Prawa Kanonicznego³⁷. Ponadto dziekanami Wydziału Prawa byli: ks. Adam Kazimierz Delamars (1664-1735), w latach 1733-1735; uchodził za znawcę prawa i był doradcą biskupów i dygnitarzy świeckich³⁸, ks. Stanisław Hastowski (1703-1772), który najpierw w latach 1756-1758 był dziekanem Wydziału Teologii, w latach 1759-1760 wicerektorem Akademii, w latach 1762-1766 dziekanem Prawa Kanonicznego i w latach 1766-1772 – prefektem bursy Waleriańskiej przy tejże Akademii³⁹, oraz ks. Józef Tołoczko (1717-1775), który w latach 1766-1770 był dziekanem Wydziału Teologii, następnie w latach 1773-1774 – Wydziału Prawa Kanonicznego⁴⁰. Funkcję dziekanów Wydziału Teologii w Akademii Wileńskiej sprawowali jeszcze następujący profesorowie prawa kanonicznego: ks. Piotr Cimmerman (1703-1774) w latach 1745-1747⁴¹, ks. Piotr Samsonowicz (1702-1759) w latach 1749-1750⁴² i ks. Kazimierz Wazgird (1706-1774) w latach 1750-1753⁴³. Dziekanem Wydziału Filozofii w Wilnie był także ks. Kazimierz Kononowicz (1714-1759), który w latach 1756-1759 wykładał równocześnie teologię i prawo kanoniczne⁴⁴. Ponadto we Lwowie dziekanami Wydziału Filozofii byli: ks. Tomasz Popiel (1721-1781) w latach 1760-1763, wykładał również teologię i prawo kanoniczne⁴⁵ i ks. Dominik Sędzimir w latach 1761-1770, który podobnie prowadził równocześnie wykłady z Pisma św. i prawa kanonicznego⁴⁶.

W tym miejscu należy zauważyć, że taka sytuacja utrzymywała się od XVII do przełomu XVIII i XIX w. Nadal ci sami profesorowie wykładali równocześnie prawo kanoniczne i inne przedmioty teologiczne. Przykładem

³⁶ Tamże, s. 88; L. P i e c h n i k, *Chevalier Jan SJ*, w: EK t. III, Lublin 1985, szp. 144; PSB, t. III, s. 287-289.

³⁷ *Encyklopedia wiedzy*, s. 95.

³⁸ Tamże, s. 122.

³⁹ Tamże, s. 211; L. P i e c h n i k, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. IV: *Odrodzenie Akademii Wileńskiej 1730-1773*, Rzym 1990, s. 134 n.

⁴⁰ *Encyklopedia wiedzy*, s. 695; PEK, t. XXXIX-XL, s. 178.

⁴¹ *Encyklopedia wiedzy*, s. 101.

⁴² Tamże, s. 598.

⁴³ Tamże, s. 726.

⁴⁴ Tamże, s. 299.

⁴⁵ Tamże, s. 529-530.

⁴⁶ Tamże, s. 613; PSB, t. XXXVI, s. 388-389.

może tu być ks. Bernard Scordialo (1737-1802), profesor teologii scholastycznej i prawa kanonicznego w Połocku w latach 1784-1794⁴⁷.

Trzeba również zwrócić uwagę, że większość profesorów wykładała swój przedmiot zwykle przez jeden rok szkolny, chociaż bywały przypadki, kiedy przedłużano nauczanie poza okres jednego roku, najczęściej do dwóch lat. Sytuacje, w których profesorowie uczyli dłużej aniżeli dwa lata, należały do rzadkości. Niektórzy profesorowie byli powoływani do wykładania prawa kanonicznego kilkakrotnie (dwa lub trzy razy), niekiedy w kilku kolegiach, inni natomiast tylko jeden raz. Najwięcej profesorów, bo aż 220 prowadziło swoje wykłady tylko w jednej miejscowości. Z pozostałych 75 profesorów, 58 wykładało w dwóch miejscowościach, 15 w trzech i dwóch w czterech. Oczywiście zmiana miejsca „pracy” nie dotyczyła wyłącznie nauczania prawa kanonicznego. Profesorowie zmieniali kolegia również gdy chodzi o przedmioty teologiczne. Praktyka ta była stosowana bardzo często, można powiedzieć, iż stanowiła pewnego rodzaju zasadę. Przyczyny zmiany miejsca pracy zarówno profesorów prawa kanonicznego, jak i przedmiotów teologicznych stanowią odrębny problem, który jednakże wymaga określonych dodatkowych badań. Jak się wydaje, jedną z podstawowych przyczyn owej częstej translokacji profesorów była świadoma polityka prowadzona przez przełożonych zakonu. Chodziło w niej o to, aby zakonnicy nie pozostawali zbyt długo w jednym miejscu i przez to nie przyzwyczajali się do wygodnictwa, które mogło prowadzić w dalszej perspektywie do obniżenia dyscypliny życia zakonnego.

Z cyklu wykładów przygotowanych dla szkół jezuitów polskich, wydanego w 1711 r. przez Adriana Miaskowskiego wynika, że nauka prawa kanonicznego była przewidziana na każdym roku studiów w ciągu ośmiu lat ich trwania. Całość kursu była rozłożona na cztery lata, co oznacza, że program był powtarzany w podwójnym cyklu. Studenci, którzy nie wysłuchali wykładów w czasie pierwszego czterolecia, mieli sposobność zadość uczynić obowiązkowi w czterolecium drugim⁴⁸.

Wraz z wykładami prawa kanonicznego pojawiły się także prace naukowe z tej dyscypliny. Jednym z pierwszych autorów w Towarzystwie Jezusowym, który pisał rozprawy z zakresu prawa kanonicznego, był Andrzej Krüger (1646-1712), profesor teologii i prawa kanonicznego w Akademii Wileńskiej, który w 1687 r. otrzymał w tejże Akademii doktorat z filozofii, teologii

⁴⁷ Tamże, s. 608.

⁴⁸ P e t r a n i, *Nauka prawa kanonicznego*, s. 51.

i prawa kanonicznego⁴⁹. W Akademii wykładał prawo kanoniczne dwukrotnie, najpierw w latach 1692-1696 i powtórnie w latach 1697-1703. W 1700 r. wydał drukiem pracę, w której wyjaśniał skutki ogłoszenia bulli jubileuszowej, mocą której zostały zawieszony w roku świętym odpusty i przywileje udzielone przez Stolicę Apostolską⁵⁰. Maciej Miłuński (1646-1719) był kolejnym jezuitą, który pisał rozprawy z dziedziny prawa kanonicznego⁵¹. Jako lektor uczył w Wilnie w latach 1689-1690 równocześnie prawa kanonicznego i teologii oraz w latach 1694-1696 – prawa kanonicznego i teologii moralnej (w tym samym czasie był także regensem Seminarium Papieskiego). W tejże Akademii Wileńskiej uzyskał również tytuł doktora teologii i prawa kanonicznego. Na początku XVII w. wydał pracę napisaną metodą scholastyczną, w której zamieścił w skróconej wersji swoje wykłady wygłoszone wcześniej w Akademii Wileńskiej⁵². Trzecim autorem ogłaszającym dzieła z zakresu prawa kanonicznego był, żyjący nieco później niż dwaj poprzedni, Jakub Staszewski (1676-1739)⁵³. Prawo kanoniczne wykładał w Wilnie w latach

⁴⁹ Do zakonu wstąpił w 1666 r. w Wilnie, tam też otrzymał święcenia kapłańskie w 1678 r. Studia filozoficzne odbywał w Wilnie (1671), teologiczne w Braniewie (1675-1676) i Wilnie (1676-1679). Następnie był profesorem retoryki w Braniewie 1679-1680) i Reszlu (1680-1681), filozofii w Nieświeżu (1682-1685), Pisma św. w Braniewie (1685-1686) i Krożach (1686-1687); był wówczas również prefektem studiów; w latach 1687-1692 – profesorem teologii scholastycznej i Pisma św., w latach 1696-1697 – misjonarzem dworskim bpa Jana Stanisława Zbąskiego (*Encyklopedia wiedzy*, s. 334; P i e c h n i k, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. III: *Próby odnowy Akademii*, s. 214-215; PEK, t. XXIII-XXIV, s. 57; PSB, t. XV, s. 448-449).

⁵⁰ *Resolutio Canonico-Theologica dubiorum quorundam, quae circa suspensionem indulgentiarum et facultatum, per Bullam Jubilei universalis passim occurrere solent sub decursum anni praesentis et saecularis, et sancti pro directione confessoriorum et concionatorum, imo omnium fidelium scripta. Anno, a primo anni sancti Jubileo bonae voluntatis hominibus nuntiato 1700*, Vilnae, Typis Acad. S.J. (*Encyklopedia wiedzy*, s. 334; P e t r a n i, *Nauka prawa kanonicznego*, s. 206).

⁵¹ Do zakonu wstąpił w 1665 r. w Wilnie. Tam też odbył studia z filozofii (1669-1672) i teologii (1673-1677). Przed podjęciem wykładów z prawa był profesorem: retoryki w Wilnie (1677-1678), filozofii w Połocku (1681-1684), prefektem szkół i bursy w Pińsku (1684-1685) oraz profesorem teologii scholastycznej i polemicznej w Warszawie (1685-1689) (*Encyklopedia wiedzy*, s. 425; PEK, t. XXVII-XXVIII, s. 76).

⁵² *Explanations juris ecclesiastici canonico-morales in Librum IV Decretalium de Sponsalibus et Matrimonii in lucem publicam datae authore M.M., S.T.D.*, Vilnae, Typis Academicis Societatis Jesu, 1705. Na stronach 235-290 znajduje się *Appendix compendiosa. De dispensationibus impedimentorum matrimonialium* (*Encyklopedia wiedzy*, s. 425; P e t r a n i, *Nauka prawa kanonicznego*, s. 206-207).

⁵³ Do zakonu wstąpił w 1694 r. w Wilnie, święcenia kapłańskie otrzymał w 1707 r, także w Wilnie. Zanim zaczął wykładać prawo kanoniczne, był on kolejno: profesorem poetyki i retoryki w Orszy (1707-1708), w Kownie (1708-1709) i w Krożach (1709-1710), prefektem

1723-1726 (był wówczas także regensem Seminarium Papieskiego), w latach 1726-1737 (wykładał wówczas także teologię moralną i pełnił urząd wicekanclerza Akademii Wileńskiej) oraz w Pińsku w latach 1737-1739 (był równocześnie też prokuratorem do spraw beatyfikacji Andrzeja Boboli). W 1728 r. opublikował, ujęty w sposób systematyczny, podręcznik prawa kanonicznego zatytułowany: *Juris aliquid brevem notitiam Juris Canonici continens, Vilnae, Tpis Academicis Societatis Jesu, 1728*⁵⁴. O jego wiedzy i uczoności świadczy powiedzenie ułożone z racji uzyskania przez niego doktoratu z teologii i prawa. Brzmiało ono: „zasłużyła na taką nagrodę taka głowa”⁵⁵. Innym profesorem prawa kanonicznego i autorem, który pozostawił po sobie ślad w postaci drukowanej pracy, był Jerzy Klawns (Claus, Klaus) (1641-1701). Opublikował on książkę pt. *Immunitas ecclesiastica* (Warszawa 1689) oraz pozostawił rękopis wykładów z teologii⁵⁶. Ks. Stanisław Zabielski (ok. 1551-1624), który m.in. pełnił funkcję penitencjarza w Bazylice św. Piotra w Rzymie (1593-1599) oraz spowiednika i prefekta biblioteki w Krakowie przy kościele św. Barbary (1600-1624) był ostatnim znanym autorem dysertacji z zakresu prawa kanonicznego wydanej drukiem. Niestety nic nie wiadomo na temat tego, co było przedmiotem rozważań owej dysertacji⁵⁷. Na marginesie można wspomnieć, że rozprawy z prawa kanonicznego pisał także Jan Franciszek Kurdwanowski (1645-1729), który w 1677 r. opuścił zakon i powiększył szeregi duchowieństwa diecezjalnego, najpierw jako kanonik krakowski i proboszcz żółkiewski, a od 1713 r. – sufragan warmiński⁵⁸. Wolno przyjąć że również ks. Aleksander Karwat (1660-1736), wielokrotny profesor prawa kanonicznego w Wilnie i Warsza-

szkół i kaznodzieją litewskim w Krożach (1710-1711), misjonarzem w Worniach ((1711-1712), profesorem filozofii w Połocku (1712-1715 i teologii w Pińsku (1715-1723) (*Encyklopedia wiedzy*, s. 643; P i e c h n i k, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. III: *Próby odnowy Akademii*, s. 215-216).

⁵⁴ *Encyklopedia wiedzy*, s. 643; P e t r a n i, *Nauka prawa kanonicznego*, s. 207; P i e c h n i k, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. III: *Próby odnowy Akademii*, s. 215-216).

⁵⁵ P i e c h n i k, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. III: *Próby odnowy Akademii*, s. 216.

⁵⁶ Jego obowiązki profesorskie i kapłańskie były bardzo urozmaicone. Był profesorem retoryki w Reszlu (1671-1672), misjonarzem w Królewcu ((1672-1673), profesorem filozofii w Braniewie (1674-1676) i Wilnie (1677-1680), teologii pozytywnej, polemicznej i scholastycznej, a potem moralnej w Braniewie (1682-1688), teologii i prawa kanonicznego w Warszawie i Wilnie, teologii moralnej w Poszawszu (1699-1701), prefektem szkół (1680-1681) i rektorem (1693-1696) w Nieświeżu oraz regensem Seminarium Diecezjalnego w Braniewie (1674-1675) i Seminarium Papieskiego w Wilnie (1696-1698) (*Encyklopedia wiedzy*, s. 282).

⁵⁷ *Encyklopedia wiedzy*, s. 775-776; PEK, t. XLIII-XLIV, s. 112.

⁵⁸ *Encyklopedia wiedzy*, s. 347; PSB, t. XVI, s. 233-234.

wie, który uzyskał doktorat z teologii i prawa kanonicznego w Akademii Wileńskiej, miał na swoim koncie jakieś prace z zakresu prawa kanonicznego, tylko ich rękopisy nie dochowały się do naszych czasów⁵⁹.

Ogłaszanie prac z zakresu prawa kanonicznego nie było jedynym sposobem i przejawem kultywowania wiedzy z tej dziedziny w Towarzystwie Jezusowym. Podobnie, jak w wypadku teologii i filozofii, również w zakresie dyscyplin prawnych pisano mniej lub bardziej obszerne wykłady oraz przygotowywano odpowiednie tezy do dysput, zwane z łaciny konkluzjami, które następnie ogłaszano drukiem. Jak się wydaje, oba wymienione rodzaje twórczości naukowej z dziedziny prawa kanonicznego (odmiennie do teologii i filozofii, które stosowano powszechnie) należały u jezuitów do rzadkości. Dostępna i wykorzystana przeze mnie literatura pozwoliła mi stwierdzić istnienie jedynie dwóch przykładów tego typu tez. Autorem pierwszej był ks. Gorgoniusz Ageison, jeden – jak już pisałem – z pierwszych wykładowców prawa kanonicznego w Akademii Wileńskiej⁶⁰. On to właśnie w 1652 r. wydał drukiem zbiór swoich tez pt. *Conclusiones canonicae de constitutionibus ecclesiasticis* (Wilno 1652)⁶¹. Drugą jest teza wydana drukiem w 1718 r. pt. *Assertiones canonicae de immunitate ecclesiarum, coemeterii et rerum ad eas pertinentiu*. Stanowi ona rezultat dysput szkolnych z prawa kanonicznego, jakie odbywano w tym czasie w kolegium kaliskim⁶².

W tym miejscu można postawić sobie pytanie, czy mała liczba zachowanych rękopisów z wykładów prawa kanonicznego (bo za taką należy ją uznać w stosunku do ogółu profesorów prawa kanonicznego) jest, podobnie jak w wypadku tez do dysput, przejawem niezbyt wielkiego zainteresowania ze strony profesorów ich przygotowywaniem, czy też efektem ich zaginięcia? W tej chwili bez specjalistycznych badań trudno jest to definitywnie rozstrzygnąć. Odmiennie do tez, które były zwykle drukowane, wykłady mające formę rękopisów mogły nie zachować się do naszych czasów. Mogły po prostu ulec zniszczeniu, podobnie jak stało się to z wieloma innymi źródłami zakonnymi, pomimo wielkiej troski ze strony zakonu o ich zachowanie (o czym przekonują informacje zawarte w wykorzystywanej tu *Encyklopedii*).

W tej chwili wiadomo o istnieniu takich rękopisów przygotowanych przez czterech profesorów: Jakuba Betmana (1661-1717), Józefa Andrzejewicza

⁵⁹ *Encyklopedia wiedzy*, s. 270.

⁶⁰ Tamże, s. 3; D r z y m a ł a, *Ageison Gorgoniusz SJ*, PSB, t. I, s. 30.

⁶¹ PSB, t. I, s. 3. Oprócz tez z prawa kanonicznego, wcześniej wydał zbiór tez z filozofii (*Modus philosophicus*, Wilno 1643), w których prezentuje poglądy eklektyczne.

⁶² P e t r a n i, *Nauka prawa kanonicznego*, s. 51.

(1665-1739), Krzysztofa Łosiewskiego (1649-1712)⁶³ i Antoniego Schmidta (1679-1723), którzy, oprócz innych przedmiotów, wykładali także prawo kanoniczne. Pierwszy wykładał je dwukrotnie, najpierw w Krakowie w latach 1706-1707 i następnie w Sandomierzu w latach 1709-1711; z tego właśnie okresu zachował się rękopis⁶⁴. Drugi, czyli Andrzejewicz uczył prawa kanonicznego tylko w Sandomierzu w latach 1711-1712, tzn. bezpośrednio po swoim poprzedniku⁶⁵. Ks. Łosiewski prowadził równoległe wykłady z teologii dogmatycznej i prawa kanonicznego w Warszawie (1692-1696) i Wilnie (1696-1697). W formie rękopisu pozostały jego wykłady z teologii, prawa kanonicznego i retoryki⁶⁶. A. Schmidt pozostawił w rękopiśmiennej postaci swoje wykłady głoszone w latach 1718-1720 i 1722-1723 w Braniewie, w którym przebywał do swojej śmierci⁶⁷.

Piszząc o profesorach prawa kanonicznego nie można pominąć jednego nader interesującego faktu, mianowicie, że profesorowie ci byli, jeśli nie wybitnymi, to na pewno wyróżniającymi się jednostkami w zakonie. Wpraw-

⁶³ Nazwisko występuje także w formie Łąsiewski (*Encyklopedia wiedzy*, s. 390).

⁶⁴ Całość jego kariery profesorskiej przedstawiała się następująco: profesor retoryki w Poznaniu (1693-1694) i Lwowie (1694-1695), filozofii we Lwowie (1695-1697), Poznaniu (1697-98) i Lublinie (1698-1701), teologii moralnej w Kaliszu (1701-1702 i 1704-1705) i Sandomierzu (1709-1711) oraz teologii dogmatycznej w Toruniu (1702-1704) i Gdańsku (1712-1714) i wreszcie prawa kanonicznego w Krakowie (1706-1707) i Sandomierzu (1709-1711). Opublikował także swoją opinię na temat probabilizmu (*Encyklopedia wiedzy*, s. 37).

⁶⁵ Swoją drogę profesorską rozpoczął od uczenia filozofii w Kaliszu (1696-1702), następnie kontynuował ją jako profesor teologii polemicznej w Poznaniu (1702-1703), teologii scholastycznej w Sandomierzu (1703-1706) i Poznaniu (1706-1711), profesor prawa kanonicznego i prefekt studiów w Sandomierzu (1711-1712), prefekt studiów w Krakowie (1712-1713), instruktor III probacji w Jarosławiu (1713-1715), prefekt studiów w Poznaniu (1717-1718), rektor i magister nowicjatu w Krakowie (1718-1724), rektor kolegium w Lublinie (1725-29) i Gdańsku (1729-1732) prefekt studiów w Toruniu (1733-1734) i Poznaniu (1734-1735) i wreszcie jako prepozyt domu profesów w Krakowie (1735-1739), gdzie zmarł 28 XI 1739 r. (*Encyklopedia wiedzy*, s. 10).

⁶⁶ Drogę profesorską rozpoczął jako profesor retoryki dla eksternów w Warszawie (1680-1681) i Wilnie (1681-1683), następnie uczył filozofii w Wilnie (1683-86), retoryki dla kleryków jezuitów w Pińsku (1686-1688), teologii scholastycznej w Wilnie (1689-1692), wspomnianej już teol. dogmatycznej i prawa kanonicznego w Warszawie i Wilnie. Potem był rektorem w Wilnie (1697-1701 i 1706-1709) oraz w Warszawie (1701-1704) i w końcu prowincjałem litewskim (1709-1712) (*Encyklopedia wiedzy*, s. 390; P i e c h n i k, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. III: *Próby odnowy Akademii*, s. 200-201; PEK, t. XXV-XXVI, s. 105).

⁶⁷ Wcześniej pełnił następujące funkcje: profesor retoryki w Reszlu (1708-1709) i Grodnie (1710-1711), misjonarz w Królewcu (1711-1713), kaznodzieja niemiecki w Warszawie (1713-1715 i 1717-1718), profesor filozofii w Warszawie (1715-1717), kaznodzieja niemiecki w Braniewie (1718-1720) oraz w okresie między wykładami prawa, profesor teologii moralnej w Warszawie (1721-1722) (*Encyklopedia wiedzy*, s. 605).

dzie nie ma na to dowodów wprost, ale wiadomo, że większość z nich pełniła równolegle lub w dalszej kolejności różne ważne funkcje bądź to administracyjne (prowincjałów, delegatów na Kongregacje Generalne), bądź też naukowe (dziekanów odpowiednich wydziałów – była o tym mowa wyżej, a nawet rektorów Akademii Wileńskiej). Mamy tego wiele przykładów, które można tu przytoczyć, tutaj ograniczę się tylko do dwóch. I tak np. ks. Franciszek Rościszewski (1690-1768), który wykładał prawo kanoniczne w Warszawie (1736-1738) i Wilnie (1738-1741), pełnił w Wilnie równolegle funkcję regensa Seminarium Papieskiego i dziekana Wydziału Teologicznego, następnie rektora kolegium w Pułtusku (1741-1744), rektora Akademii Wileńskiej (1745-1752) i kolegium w Nowogródku (1752-1760), a w 1751 r. był delegatem na XVII Kongregację Generalną w Rzymie. Ponadto w Wilnie odbudował kościół akademicki i kolegium po pożarze z 1748 r., dla niego też dodatkowo załatwił wiele zadawnionych spraw spornych. Uzyskał także zgodę biskupów polskich na budowę kościoła w Rostkowie, który potem pięknie ozdobił oraz otworzył kaplicę w Mołodowie, gdzie następnie rozpoczął budowę kościoła murowanego. Warto też podkreślić, że w środowisku zakonnym uchodził za człowieka zdyscyplinowanego i głęboko pobożnego, jako zaś rektor Akademii umiał zdobyć wielkie zaufanie magnatów⁶⁸. Inny profesor, ks. Tomasz Zembruski (1700-1754), prowadził wykłady z prawa kanonicznego w Pińsku (1742-1744) i Warszawie (1744-1749)⁶⁹, później przez okres trzech lat szkolnych pełnił funkcję regensa Seminarium Papieskiego w Wilnie (1749-1752), przez dwie kadencje akademickie – urząd kanclerza i dziekana Wydziału Prawa w Akademii Wileńskiej (1749-1751) oraz przez ostatnie dwa lata życia – urząd rektora kolegium w Pułtusku (1752-1754)⁷⁰. Wspomniany już wcześniej ks. Andrzej Krüger pełnił, i to aż przez dziewięć lat, funkcję wicekanclerza Akademii Wileńskiej (1703-1712) w czasie której utrzymywał naukowe kontakty z uczonymi z Zachodu⁷¹.

Na zakończenie trzeba zauważyć, iż niezależnie od nauki prawa kanonicznego zakon organizował również kształcenie w zakresie prawa natury i prawa narodów (*ius naturae et gentium*) oraz prawa cywilnego, określanego niekiedy

⁶⁸ *Encyklopedia wiedzy*, s. 579; P i e c h n i k, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. IV: *Odrodzenie Akademii Wileńskiej*, s. 245-247; PSB, t. XXXII/2, z. 113, s. 276-277.

⁶⁹ Wcześniej był kolejno: profesorem retoryki (1730-1733) i filozofii (1733-1736) w Płocku, prefektem szkół i biblioteki w Płocku (1733-1738) oraz profesorem filozofii i matematyki w Nieświeżu (1738-1741) (*Encyklopedia wiedzy*, s. 900).

⁷⁰ *Encyklopedia wiedzy*, s. 900.

⁷¹ Tamże, s. 334.

mianem prawa pospolitego. Katedry tych kategorii prawa bardziej regularnie fundowano dopiero w 2. poł. XVIII w. i przede wszystkim w kolegiach szlacheckich⁷².

Pomimo że zagadnienie to wykracza poza ramy obecnych rozważań poświęconych wyłącznie przedstawieniu organizacji nauczania prawa kanonicznego, to ze względu na jego wagę, spróbuję zasygnalizować je w kilku zdaniach. Przede wszystkim należy zauważyć, że uczono tych dyscyplin m.in. w kolegium poznańskim. W latach 60. wykładał je przybyły w 1763 r. do Polski jezuita francuski Joseph Bouchon⁷³, natomiast w latach 1771-1774 – ks. Szymon Skiwski (1741-1811)⁷⁴. Pierwszy, oprócz Pisma św. i prawa kanonicznego, uczył także prawa natury, a wcześniej, w Krośnie, języka francuskiego, geografii i teologii⁷⁵, drugi zaś – uczył ponadto języka greckiego i hebrajskiego⁷⁶. Wiadomo również, że ks. Franciszek Bieńkowski (po 1730-1792) był profesorem prawa naturalnego w *Collegium nobilium* w Warszawie i pozostał na swym stanowisku aż do likwidacji zakładu w 1777⁷⁷, natomiast ks. Franciszek Bessat, rodem z Francji (1734-1808), pełnił w tymże *Collegium* w latach 1772-1777 obowiązki prefekta i zarazem profesora prawa naturalnego, polityki i historii powszechnej⁷⁸, zaś ks. Jan Wichert (1737-1791) profesor geografii i filozofii w tym samym *Collegium nobilium* po kasacie zakonu wykładał prawo i nauki moralne w szkołach Komisji Edukacji Narodowej⁷⁹. Jeszcze inny ks. Konstanty Awedyk (1708-1771) był profesorem teologii moralnej i prawa naturalnego we Lwowie⁸⁰. Znany jest także fakt, że ks. Wacław Wiażewicz (1729-1788), który otrzymał sekularyzację papieską w 1771 r., był doktorem teologii i obojga praw⁸¹, że ks. Józef Tadeusz Werenko (1706-1779), który po 1750 r. przeszedł do Prowincji Niemieckiej i pracował głównie w Dylindze, pozostawił wiele dzieł z dziedziny

⁷² S. B e d n a r s k i, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce*, Kraków 1933, s. 115; P i e c h n i k, *Jezuickie „Collegium Nobilium” w Warszawie (1752-1777)*, w: *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego w Polsce*, Kraków 1994, s. 170-171.

⁷³ *Encyklopedia wiedzy*, s. 61. Opuścił Polskę ok. 1770 r.

⁷⁴ Tamże, s. 621.

⁷⁵ Tamże, s. 61.

⁷⁶ Tamże, s. 621. Języka hebrajskiego uczył później w latach 1809-1810 w Połocku.

⁷⁷ Tamże, s. 46.

⁷⁸ Tamże, s. 37. Po zamknięciu konwiktów jezuickich uczył w pijarskim *Collegium nobilium*.

⁷⁹ Tamże, s. 731.

⁸⁰ Tamże, s. 22.

⁸¹ Tamże, s. 730.

prawa kanonicznego i naturalnego⁸², natomiast ks. Marcin Białobrzeski (1702-1753) uchodził za znawcę prawa cywilnego i prowadził sprawy sporne domów jezuickich i całej prowincji⁸³.

Przykłady te zdają się korespondować z opinią A. Petraniego, który utrzymuje, że około 1750 r. jezuita na wzór szkół pijarskich w ogóle wprowadzili wykłady z przedmiotów prawnych i społecznych we wszystkich swoich kolegiach⁸⁴.

Jak zdaje się dowodzić przykład ks. Macieja Karskiego, znajomość prawa naturalnego i cywilnego nie była obca jezuitom polskim także w okresie wcześniejszym. Żyjący w latach 1662-1717 ks. Karski jeszcze w czasie studiów teologicznych przygotował do druku czwarte wydanie *Statutu Wielkiego Księstwa Litewskiego* (Wilno 1693). Później jako profesor w Warszawie, Połocku i Wilnie oraz prowincjał litewski cieszył się opinią doskonałego prawnika i często był wzywany przez szlachtę na sędziego polubownego⁸⁵. Pamiętamy też, że ks. W. Rudziński, delegat na XII Kongregację Generalną w Rzymie (1682), uzyskał w latach 80. od ówczesnego generała zakonu prawo nadawania na Akademii Wileńskiej stopnia doktora z prawa kanonicznego i cywilnego studentom eksternom⁸⁶. Ks. Józef Sadowski (1689-1749), który zakończył spór z pijarami o prawo wyłącznego nauczania jezuitów w Akademii Wileńskiej, jest określany mianem teologa i prawnika⁸⁷.

Przykład brata zakonnego Adama Bielewicza (1676-1731) pokazuje, iż nauka prawa mogła się odbywać także poza katedrami uniwersyteckimi. Ów brat, jeszcze przed wstąpieniem do zakonu, poznał prawo polskie i litewskie na dworze Antoniego Koszyca, notariusza sądu ziemskiego wileńskiego⁸⁸.

W kontekście zaprezentowanych rozważań wyraźnie widać, że jezuita w Polsce nie ograniczyli się wyłącznie do zgłoszenia postulatu wprowadzenia nauczania prawa kanonicznego do programu swoich studiów, ale realizowali je i to w bardzo dużej liczbie swoich placówek z Akademią Wileńską na czele. Warto przy tym zauważyć, że w tej ostatniej nauczano prawa kanonicznego także po kasacie zakonu, kiedy przeszła ona pod zarząd Komisji Edu-

⁸² Tamże, s. 728; PEK, t. XLI-XLII, s. 207.

⁸³ Tamże, s. 40.

⁸⁴ P e t r a n i, *Nauka prawa kanonicznego*, s. 51.

⁸⁵ *Encyklopedia wiedzy*, s. 269; P i e c h n i k, *Dzieje Akademii Wileńskiej*, t. III: *Próba odnowy Akademii*, s. 204-205; PEK, t. XIX-XX, s. 370; PSB, t. XII, s. 131-132.

⁸⁶ Zob. przypis 16.

⁸⁷ *Encyklopedia wiedzy*, s. 595. Autorzy *Encyklopedii* utrzymują, że prawo cywilne było wykładane na Wydziale Prawa w latach 1642-1655 i 1667-1773 (tamże, s. 741).

⁸⁸ Tamże, s. 45.

kacji Narodowej i do 1781 r. istniała jeszcze pod swoją nazwą, zarządzana przez biskupa diecezjalnego jako kanclerza i byłych jezuitów Żabę, Chevaliera i Poczobuta jako rektorów⁸⁹.

Należy również wyraźnie podkreślić, że przedstawiona sytuacja odnośnie do nauczania prawa kanonicznego w Towarzystwie Jezusowym dawała temu zgromadzeniu zdecydowaną przewagę nad pozostałymi zakonami, w których studia z zakresu tej dyscypliny były traktowane raczej drugoplanowo, jeśli nie wprost marginalnie⁹⁰.

FROM THE PROBLEMS OF TEACHING CANON LAW IN JESUIT STUDIES IN THE 17TH AND 18TH CENTURIES

S u m m a r y

The article is a continuation of the author's research of teaching the law, and especially canon law, in monastic studies in the 17th and 18th centuries. The research was preceded by an article generally devoted to the *teaching* of law in monastic studies in the 17th and 18th centuries that was published in the periodical *Prawo-Administracja-Kościół* (2-3 (2000), pp.85-99). In the present article, with the use of the recently published compendium of the knowledge about Jesuits in Poland entitled *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995* (compiled by Ludwik Grzebień SJ with the co-operation of a Jesuit team, Publishing House WAM, Cracow 1996) and of the literature of the subject, the author tries to look more closely at the issue of teaching canon law in the Jesuit order in Poland in the 17th and 18th centuries. He focuses on those two centuries for two reasons. Firstly, they were the period in which teaching canon law was only introduced to monastic studies, including Jesuit ones. Secondly, because it is for this period that the issue generally has not been undertaken and hence it is not widely known. The author's considerations resulted in a few interesting statements. It turns out that the process of introducing the teaching of canon law into the curriculum of Jesuit studies, like in the case of other orders, was very slow. This was closely connected with the fact that canon law, like history of the Church, was for a long time an auxiliary discipline and it was taught within theology, first of all moral theology. However, as soon as they became convinced that canon law should be taught, Polish Jesuits put this postulate into practice in a lot of their colleges. In this respect they followed the example of Akademia Wileńska (the Vilnius Academy), where as early as the forties of the 17th century the chair of canon law was established. Jesuit professors of canon law did not limit themselves to teaching but they also prepared theses for discussion and they wrote dissertations about this discipline.

⁸⁹ P e t r a n i, *Nauka prawa kanonicznego*, s. 207. Dnia 25 listopada 1781 r. przemianowano Akademię na Szkołę Główną Wielkiego Księstwa Litewskiego i podzielono na dwa oddziały: fizyczny i moralny, na którym nadal wykładano prawo kanoniczne.

⁹⁰ Zob. F l a g a, *Nauczanie prawa w studiach*, s. 85-99.

This work resulted in a situation which gave them a decided advantage in this respect over the other orders, where until the end of the period in question teaching canon law was treated as a matter of secondary importance.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: Jezuici, nauczanie, prawo kanoniczne, studia, profesorowie, XVII, XVIII w.

Key words: Jesuits, education, canon law, studies, professors, 17th century, 18th century